

ÀKÓKÒ LÁÀRÍN ÀWỌN MÁJÈMÙ

Ifihan:Láti ìgbà tí a ti kúrò ní Málákì, ǹnkan bí ọ̀gọ̀rùn-ún m̀érin ọ̀dún kojá kí àwọn ilà ìbèrè Májèmù Tuntun tó bèrè. Ní àkókò yẹn, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìṣẹ̀lẹ̀ ìtàn pàtàkì àti ìyípadà wáyé. Ní àpapọ̀, àwọn ipò wònyí ní “àkókò tí ó tọ” fún wíwá J́ésù Kristi. (wo Róòmù 5:6)
Ṣ̀ugbọ̀n ní àkókò, kí ló ṣ̀elẹ̀ sí àwọn J́úú àti gbogbo ayé M̀editaréníà ní àkókò tí ó wà láàrín àwọn májèmù?

I. Ilẹ̀ Ọ̀ba Bábilónì

A. Àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ pàtàkì wònyí ṣ̀elẹ̀ lẹ̀yìn ìjọ̀ba Ọ̀ba Dáfídi:

1. Sólómónì, ọ̀mọ̀ rẹ̀, di ọ̀ba ní ọ̀dún 970 ṣ̀áájú kí ó tó di ọ̀dún.

2. Nígbà tí Sólómónì kú ní ọ̀dún 930 ṣ̀áájú kí ó tó di pé wọ̀n pín ìjọ̀ba náà sí méjì.

a. Ìjọ̀ba Àríwá (ìyẹn Ísírèlì) jẹ̀ èyà m̀ewàá lábé ìdarí J̀èróbóámù.

b. Ìjọ̀ba Gúúsù subú sí ọ̀wọ̀ Bábilónì ní ọ̀dún 606 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni.

[1] Wọ̀n kó Dáníèlì àti àwọn miíràn lọ sí Bábilónì. (Dáníèlì 1:1-7)

[2] Àwọn elẹ̀wọ̀n miíràn ní wọ̀n kó ní ìgbèkùn lẹ̀yìn náà - ọ̀dún 597 àti 586 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni.

3. Gégé bí Jeremáya ẹ̀ se sọ̀ tẹ̀lẹ̀, J́údà padà sílẹ̀ ní ọ̀dún 536 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni - àádọ̀rin ọ̀dún lẹ̀yìn tí wọ̀n kó wọ̀n ní ìgbèkùn.

B. Ní àkókò aadọ̀rin ọ̀dún ìgbèkùn Bábilónì, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìyípadà tó wà tí tí láé àti pàtàkì wáyé nínú èsìn J́úú.

1. Sínágógù di ibi ìjọ̀sìn àti ìtọ̀ni tó gbajúmọ̀ jùlọ̀.

2. Akọ̀wé náà rọ̀pọ̀ àlùfáà gégé bí àwọn ọ̀kúnrin tí wọ̀n ní agbára èmí tó ga jùlọ̀.

3. Ìgbèkùn sí Bábilónì tún dá *Àwọn ará ilú òkèèrè*, àwọn J́úú t́úká bí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn J́úú kò ẹ̀ se padà sí Palestine.

II Ilẹ̀ Ọ̀ba Mídíà-Pásíà

A. Lábé Ọ̀ba Kírúsi, Pásíà ẹ̀sgun Bábilónì ní ọ̀dún 539 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni.

B. Ní ọ̀dún 536 ṣ̀áájú kí Kírúsi tó dé, ó pàṣe pé kí àwọn J́úú padà sílẹ̀ kí wọ̀n sì tún Tẹ̀mpilì kọ̀.

C. Ọ̀ba Persia kan lẹ̀yìn náà (Serxes tàbí Ahasuwéru) fẹ̀ obinrin Heberu kan (480 BC) eni tí Ọ̀lọ̀run lò láti gba àwọn ènìyàn rẹ̀ là. (wo Esther)

D. Ọ̀ba Pásíà miíràn - Atasásítà Kííní - tún jẹ̀ kí àwọn J́úú púpọ̀ sí i padà sí ilú ìbílẹ̀ wọ̀n.

1. Esra wà nínú egbé yí, ó sì di olùkọ̀ni ní lá nípa Òfin. (wo Esra 7-10)

2. Nehemiah gba àṣe láti padà kí ó sì tún odi Jerusalemu kọ̀ ní ọ̀dún 445 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni.

E. Bí àwọn J́úú ẹ̀ se n padà bọ̀, ikóriira bèrè sí í gbilẹ̀ láàárín àwọn ènìyàn tí wọ̀n ti gbé ilẹ̀ náà nígbà tí wọ̀n kò sí nìbẹ̀ - àwọn ará Samárià, àwọn J́úú tí wọ̀n fẹ̀ àwọn kẹ̀fèrí.

F. Lábé Esra, Nehemiah, àti wòlì Malaki, ìsojì wáyé.

G. Èyí mú wà dé ọ̀pin Májèmù Lááláé (ní ǹnkan bí ọ̀dún 400 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni).

H. Pásíà ǹ bá a lọ láti jẹ̀ agbára ayé pàtàkì tí di ìgbà tí ìjọ̀ba Gírìsì dé.

III. Ilẹ̀ Ọ̀ba Giriki

A. Bó tilẹ̀ jẹ̀ pé wòlì Dáníèlì ti sọ̀ àṣọtẹ̀lẹ̀ nípa ìjọ̀ba Giriki (wo Dáníèlì 2), àkókò ìṣàkóso rẹ̀ kò hàn nínú ìwé mímọ̀.

B. Gírìsì dé ipò àkóso bí Philip ti Macedon ẹ̀ se ẹ̀ se àṣeyọ̀rí nínú síso àwọn ilú ilú Gírìsì pò lábé òfin kan.

1. Ó jọ̀ba láti ọ̀dún 359 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni sí ọ̀dún 336 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni.

2. Ṣ̀ugbọ̀n, ọ̀mọ̀ rẹ̀ di ọ̀kan lára àwọn aṣáájú ayé tó lókikí jùlọ̀ nínú ìtàn.

C. Alexander Ila gba ipò baba rẹ̀ ní ọ̀dún 336 ṣ̀áájú Sànmáni Kristeni, ó sì jọ̀ba fún ọ̀dún mètálá.

1. Alẹ́kísándà jẹ̀ olóye ológun.

2. Aristotle ló kọ̀ ọ̀ lẹ̀kọ̀, èrò láti ẹ̀sgun ayé àti láti so ayé pò mọ̀ra lábé àṣà ìbílẹ̀ àwọn ará Gírìsì ló sì jẹ̀ ẹ̀ lógún.

3. Bí orílẹ̀-èdè ẹ̀ se ǹ subú lẹ̀yìn orílẹ̀-èdè, àwọn ilé ikólé ilẹ̀ Gírìsì, eré idárayá ilẹ̀ Gírìsì, èdè Gírìkì, àṣà ilẹ̀ Gírìsì, àti bèẹ̀ bèẹ̀ lọ̀ t̀n kààkiri ayé M̀editaréníà.

1. Antipater jẹ ará Idumea, kì í ẹ̀şe Júù.
2. Aláìmòòmò, ó ẹ̀şe àşeyọ́rí láti gba ipò yíí.
3. Òun ni ìbèrè ìjọba Hẹ́rọ́día.

D. Léyìn Antipater, Hẹ́rọ́dù Nlá jọba láti odún 37 sáájú Sànmáni Kristeni sí odún 4 léyìn ikú Kristi.

1. Wọn pè é ní Hẹ́rọ́dù “Ọ́gá” nítorí àwọn işẹ̀ ìkólé nlá tó ẹ̀şe.

2. Şùgbón Hẹ́rọ́dù jẹ̀ èniyàn burúkú àti aláíláàánú. (fún àpẹ̀ẹ̀ş - Mátíù 2)

E. Léyìn ikú Hẹ́rọ́dù, a pín Pálẹ̀sínì sí mẹ̀ta lára àwọn omọ̀ rẹ̀ - Fílípì, Ántípàsì, àti Ákílẹ̀sì.

F. Lábẹ̀ ìjọba Róòmù, òpòlòpò nńkan ló wà fún “kíkún àkókò.”

1. Èdè tí gbogbo èniyàn n sọ.
2. Àlàáfíà gbogbogbòò ká rí ayé.
3. İşẹ̀ ọ̀şì tó gbòòrò lààrín àwọn èniyàn tó ẹ̀şgun.
4. Wọn fipá mú kí wọn fi ẹ̀rú ẹ̀ş ẹ̀rú.

ÌKÈKỌ̀ Ẹ̀KỌ̀ ÀPẸ̀Ẹ̀ŞÈ NÍNÚ MÁJÈMÙ TUNTUN

Ifihan: Májèmù Lááláé máa n tọka sí Mèsáyà tó n bọ̀ àti májèmù tuntun tí yóò mú wá nígbà gbogbo. Àwọn iwífún nípa ìpilẹ̀ kan yóò ràn wá lówọ̀ láti mọ̀ ìtumò Májèmù Tuntun àti àyíká rẹ̀ dáadáa. Kristi dé, a pè àwọn àpọ̀sítélì, ìjọ̀ sì dàgbàsókè, ó sì gbilẹ̀ ní àyíká ayé tó tẹ̀lé e.

I. Ayé Róòmù ti Ọ̀rúndún Kíní.

A. İşètò işèlú ti Ilẹ̀jọba Róòmù.

1. Ní àkókò Májèmù Tuntun, Róòmù ti yípadà láti orílẹ̀-èdè olómìnira sí ìjọba ọba.
2. Àtẹ̀ isàlẹ̀ yíí ẹ̀şe àkójọ̀ àwọn ọba ọ̀rúndún kíní pẹ̀lú àwọn ìtókásì Májèmù Tuntun àti àwọn işèlẹ̀ pàtàkì nínú Bíbélì.
3. Bó tilẹ̀ jẹ̀ pé ipa ọba ẹ̀şe pàtàkì nígbèyìn-gbéyín, işàkóso àwọn ipínlẹ̀ ló ẹ̀şe pàtàkì jù nínú ìtàn Májèmù Tuntun.
 - a. Àwọn Alákòóso tí Ilẹ̀ Ìgbimò Aşòfin Róòmù yàn ni ó n şàkóso àwọn agbègbè tí ó ní ààbò.
 - b. Àwọn agbejórò tí olú ọba yàn ni ó n şàkóso àwọn agbègbè tí kò ní ààbò púpò.
4. Ìlú jẹ̀ àmì kan tí a fi hàn gbogbo ayé nípasẹ̀ Róòmù.
 - a. Ẹ̀nikan le jẹ̀ omọ̀ ilu Romu ti o da lori ibimọ, ifunni ijọba, tabi rira.
 - b. Léyìn náà, wọn gbé ẹ̀tọ̀ omọ̀ ilú kalẹ̀ fún gbogbo àwọn èniyàn tí wọn ní òmìnira.
 - c. Pọ̀lù bẹ̀bẹ̀ fún jįjẹ̀ omọ̀ orílẹ̀-èdè rẹ̀ láti dá ìjįyà àitọ̀ dúró. (İşe 22:25-29)
5. Ọ̀fin Róòmù jẹ̀ àfikún pàtàkì sí ayé iwò oòrùn tó lólá jùlọ.
 - a. Ọ̀fin Róòmù jẹ̀ tààràtà àti sí kókó ọ̀rọ̀.
 - b. A kò fi bẹ̀ş ẹ̀nu mọ̀ èrò tàbí àwọn ipò tí ó lè fa àléébù.
 - c. Ìmúşş ọ̀fin yíí yára kánkán, ó sì wà ní ìbámu pẹ̀lú ọ̀fin.
6. Àwọn ètò ìrìnàjò àti ìbánisọ̀rọ̀ ló ẹ̀şe pàtàkì fún ìtánkálẹ̀ ìhìnre.
 - a. Àwọn ọ̀nà Róòmù tí ó wà ní ààbò sáàbà máa n so àwọn ilú pọ̀.
 - b. Àwọn ajalèlòkun ni a ti gbá kúrò nínú òkun.
 - c. Èdè tí a n sọ (iyẹn ni pé, èdè Giriki).

B. Àwọn ìgbàgbọ̀ àti ẹ̀şìn àwọn ará Róòmù.

1. Ìràwọ̀ àti ìgbàgbọ̀ nínú ohun asán pọ̀ sí i. (wo İşe 8:9-24)
2. Ìjọsin ọ̀lọrun àtijọ̀ ti àwọn ará Greece àti Róòmù n bá a lọ.
 - a. Nípasẹ̀ 1st ọ̀rúndún kan, àwọn ọ̀rìşà ìbílẹ̀ wọnyí bẹ̀rẹ̀ sí í jẹ̀ ẹ̀lẹ̀yà.
 - b. Àwọn agbègbè diẹ̀ ní àwọn egbé isin tó n gbèrú. (wo İşe Àwọn Aposteli 19:27, 34, 35)
3. Àwọn ẹ̀şìn àdiitù tí di ohun tí ó gbajúmọ̀ gan-an (fún àpẹ̀ẹ̀ş ẹ̀şìn Zoroastrian, Isis, àti Serapis – bii ti àwọn egbé òkúnkún ọ̀de ọ̀nì).

4. Ìjọsìn Olú-ọba di ohun pàtàkì gidigidi ní ìparí ọ̀rúndún kìíní.
 - a. Láti Augustus lẹ, àwọn olú ọba ni a kà sí ọlọrun nígbà tí wọn bá kú.
 - b. Ó dàbí pé àṣà yíí so ifẹ́ orílẹ̀-èdè àti ẹ̀sìn pọ̀, ó sì fi agbára mú kí àwọn ènìyàn ní agbára púpọ̀ sí i.
 - c. Nígbà tí Domitian dé orí itẹ (AD 81-96) ó kẹde ara rẹ̀ "*dominiset deus*"(ìyẹn ni, Oluwa ati Ọlọrun) o si paṣẹ fun ijọsin ara rẹ̀."
 - [1] Nítórí ìgbàgbọ̀ Ọlọrun kan soṣo tí wọn ti wà fún ìgbà pípé, àwọn Júù kò ní àṣẹ yíí mó.
 - [2] Bí a ṣe kà á sí ẹ̀sìn tuntun, ẹ̀sìn Kristẹni kò gba irú ìyọ̀nda bẹ̀ẹ̀.
5. Ohun pàtàkì jùlọ ni pé kò sí èyíkẹyí nínú àwọn nṅkan wọnyí tó dá iwà rere sílẹ̀ láàrín àwọn ènìyàn.

II. Palestine ní Ọ̀rúndún Kìíní.

A. Ipò ọ̀ṣẹ̀lú ní Palestine.

1. Nígbà tí Pompey ṣẹgun agbègbè nàà fún Róòmù ní ọ̀dún 63 ṣáájú kí ó tó di ọ̀dún 1960, ó fi Antipater sí ipò olórí Palestine.
 - a. Wọn fi Antipater ṣe aṣojú ní ọ̀dún 55 ṣáájú Sànmáni Kristẹni
 - b. Wọn pa á ní ọ̀dún 43 ṣáájú Sànmáni Kristẹni.
 - c. Lẹyin irúkèrúdò diẹ, wọn yan omọ Antipater, Hẹrọ̀dù (Nlá), gégé bí "Ọba àwọn Júù" ní ọ̀dún 37 ṣáájú Sànmáni Kristẹni.
2. Májẹ̀mú Tuntun ní àwọn ìtọ́kasí nígbà gbogbo nípa ìjọba Herodu fún ọ̀pọ̀ ọ̀dún. Fún àwọn ọ̀nkàwé lásán, wọn lè dàrú. Àtẹ̀ ìsàlẹ̀ yíí lè wúlò:
3. Nígbà ikú Hẹrọ̀dù Nlá ní ọ̀dún 4 ṣáájú Sànmáni Kristẹni, àwọn omọ rẹ̀ méta pín sí Palésínì.
 - a. Wọn fi Arkelau ṣe olórí ìjọba Judea.
 - b. Wọn fi Antipa ṣe olórí ìlú Galili àti Perea.
 - c. Fílípì di tetrarch àwọn apá àríwá ti Transjordan.
4. Archelaus jẹ olórí burúkú tó bẹ̀ẹ̀ tí Róòmù fi yọ ọ̀ kúrò ní ipò ní ọ̀dún 6 AD.
5. Nítórí ìyọ̀kúrò rẹ̀ ni wọn fi fi àṣẹ̀ lé àwọn aláṣẹ̀ Róòmù lówọ̀ ní Jùdià.

Àwọn Agbejọ̀rò Jùdià ní Ọ̀rúndún Kìíní Ojọ

ìjọba Orúkọ Ìwé Mímọ̀

Kọpóníọ̀sì AD 6-10

AD 10-13 M. Ambivius

13-15 AD Annius Rufus

15-26 AD Valerius Gratus

AD 26-36 Pọ̀ntíù Pílátù Lúkù 3:1; 23:1

Marcellus 36-38 AD

38-41 AD Marylus**

44-46 AD Cuspius Fadus

46-48 AD Tiberiu Alexander

AD 48-52 Ventidius Cumanus

AD 52-59 M. Antonius Felix Ìṣe 23, 24

AD 59-61 Pọ̀kiu Festu Ìṣe 24:27

Albinus 61-65 AD

Ìparun Jerúsálẹ̀mù ní ọ̀dún 65 Sànmáni Tiwa

AD 70 Gessius Florus - Ìparun Jerusalemu

AD 72 Vettelunus Cerialis

72-75 AD Lucilius Bassus

AD 75-86 M. Salvienus

Flavius Silva

AD 86 Pompeius Longinus

** Hẹrọ̀dù Àgírípà Kìíní ṣàkóso Jùdià ní ọ̀dún 41-44 AD

B. Ipo asa ni Palestine:

1. Ọ̀pòlọ̀pò àwọn Júù jẹ tálákà.

a. Àwọn apeja, àwọn àgbẹ, àti àwọn oníṣe ọ̀wọ̀ gbádùn igbésí ayé wọn lónà pèlẹ̀pèlẹ̀.

b. Ẹ̀rú díẹ̀ ló wà láàrín àwọn Júù.

c. Ìyàtò díẹ̀ láàárín àwùjọ̀ tàbí egbé ló pín àwọn èniyàn sí méjì.

2. Àwọn ọ̀lọ́lá ọ̀lọ̀rò bèrè sí í gbilẹ̀ láàárín àwọn ìdílé àlùfáà díẹ̀.

K. Ìgbésí ayé ẹ̀mí àwọn Júù:

1. Àṣà àṭọ̀wọ̀dọ̀wọ̀ àwọn Júù ti gba ipò àkókó ju Òfin Mósè lọ.

a. Òfin náà ti di ohun iyebíye sí i nígbà ìgbèkùn Bábílónì.

b. Sùgbón, àwọn akòwé gan-an tí wọn bọ̀wọ̀ fún òfin tí wọn sì n kòni ní òfin náà di ẹ̀lẹ̀bi pé wọn kó àkójọ̀ àwọn àṣà àṭọ̀wọ̀dọ̀wọ̀ tí ó borí òfin tòótọ̀. (wo Máàkù 7:1-13)

2. Sínágógù ti di pàtàkì nínú ìgbésí ayé àwọn Júù ojoojúmọ̀ ju tẹ̀m̀pìlì lọ.

3. Tẹ̀m̀pìlì naa ni a bu ọ̀la fun ni pataki fun jijẹ̀ ibi pataki fun awọn ọ̀jọ̀ aṣodun nla (Irekoja, Pentekosti, ati Aṣo Awọn Ago).

4. Àwọn Júù "alátakò" tí wọn jẹ̀ ọ̀mọ̀langidi àwọn aláṣe Róòmù ló n ṣàkóso àwọn àlùfáà.

5. Ọ̀pòlọ̀pò egbé ló dide nínú ẹ̀sìn Júù.

a. Àwọn Farisí, egbé kékeré kan tí wọn jẹ̀ alágídí àti ẹ̀ni tí a bọ̀wọ̀ fún, gbà láti pa Òfin mó láisí àléébù. Nínú iyàsọtò wọn, wọn sáà maa n gbé àgàbàgèbè lárugẹ̀.

b. Àwọn Sadusí ni àwọn ọ̀lọ́lá ọ̀lọ̀rò tí wọn bá Róòmù ṣiṣe pọ̀. Ọ̀pòlọ̀pò àwọn Júù ló sáà maa n fẹ̀ràn wọn.

c. Àwọn Onítara-ẹ̀ni-nìkan jẹ̀ egbé ológun àti alátakò àwọn Júù tí wọn fẹ̀ láti gba ilẹ̀ náà kúrò lẹ̀wọ̀ ijọba Róòmù.

d. Sanhedrin ni ile-ẹ̀jọ̀ giga julọ̀ ti awọn Juu. O gbọ̀ awọn ariyanjiyan nla lori awọn oran awujọ̀ ati ẹ̀sìn.

6. Nítorí pé ẹ̀sìn Kristẹ̀ni ni a bí ní inú ẹ̀sìn Júù, ó ṣe pàtàkì gan-an láti lóye ìtàn yíí.

III. Àyèwò Kíákíá sí Májẹ̀mú Tuntun.

A. A kọ̀ Májẹ̀mú Tuntun fún àkókò ọ̀dún àádọ́ta.

B. A pe e ni Majemu Titun, Majemu Titun, nitori pe iyan ni o je.

1. Jeremiah so àsọtélẹ̀ pé a ó fidí májẹ̀mú tuntun múlẹ̀. (Jeremiah 31:31-34)

2. Ẹ̀jẹ̀ Jesús ló gbé májẹ̀mú tuntun yíí kalẹ̀. (wo 1 Kọ̀ríntì 11:23-25; Héberù 8:6-8).

C. A kò mọ̀ igbà pàtò tàbí bí iwé mètàdínlọ̀gbòn tó wà nínú iwé yíí ṣe péjọ̀pọ̀.

1. Àkójọ̀pọ̀ àkókó àwọn iwé tí a gbà bèrè láti nìkan bí ọ̀dún 140 AD.

2. Bó tilẹ̀ jẹ̀ pé àrìyànjiyàn kan wà lórí àwọn iwé díẹ̀, wọn dé ifohùnṣọkan ní ìbèrè ìtàn ijọ̀ nípa àwọn iwé tí Ọ̀lórùn mí sí.

3. Àwọn idánwò pàtàkì fún "ijẹ̀wọ̀ igbàgbó" wà nínú rẹ̀:

a. Ẹ̀ sé àpòsítèlì kan ló kọ̀ ọ̀ tàbí ọ̀rẹ̀ tímọ̀tímọ̀ kan lára àwọn àpòsítèlì (fún àpẹ̀rẹ̀ Máàkù àti Lúùkù)?

b. Àkóónú?

c. Ìbámu pẹ̀lú iwé mímọ̀ míràn?

d. Njẹ̀ àwọn ijọ̀ olóòótọ̀ ti gba lẹ̀tà tàbí iwé láti igbà àtijọ̀?

4. Láisí àní-àní, ipèsè Ọ̀lórùn ni kókó pàtàkì nínú mímú Májẹ̀mú Tuntun wá fún wa.